

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.57270>

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	13.01.2022	Submitted date
Kabul tarihi	14.02.2022	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	28.02.2022	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Onay, H. (2022). Molla Sadra Felsefesinde Akıl-Melek Özdeşliği. *Journal of History School*, 56, 704-731.

MOLLA SADRA FELSEFESİNDE AKIL-MELEK ÖZDEŞLİĞİ**Hamdi ONAY¹****Öz**

İslam felsefesinde akıl ve melek kavramları iki farklı problem olarak önemli bir konuma sahiptir. Bu iki varlık alanının tanımlanması yaratılış, vahiy, ilahi inayet, alemler arası irtibat ve benzeri konuların yorumlanmasında etkili olacaktır. Bu iki varlık aleminin özelliklerini inceleyen Molla Sadra, onları bir varlığın farklı ifadeleri olarak algılamış, dini ve felsefi kaynakların bu konuyu doğrulayacağını öne sürmüştür. Bu çalışmada konunun temellendirilmesi ve ileri sürülen iddiaların analiz edilebilmesi için filozofun eserleri incelenerek akıl ve melek kavramlarının bir karşılaştırılmasını yapmaya çalışacağız. Akıl ve melek terimleri ontolojik olarak mücerret ve nurani varlıkları karşılamaktadır. Adı geçen terimlere konu olan varlıklar, yaratılış aleminde var olan en yüksek aleme yani soyut varlıklar alemine ait varlıklardır. İslam felsefesinde ilk varlık olarak bilinen bu varlıklar Allah'ın yardım ve inayetini diğer varlıklara ulaştırmada aracı görevi yaparlar. Dolayısıyla hata ve günahattan uzak olan bu varlık alemi, nicelik olarak sayılamayacak kadar çoktur. Öyleyse iki farklı varlık diye bilinen bu varlık alemi farklı isimlendirilse de aslında tek varlıktır. Bu benzerlikler yanında bazı düşünürler akıl ve meleğin bazı farklı özelliklerini ön plana çıkararak Sadra'yı eleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda bazı rivayetleri delil göstererek meleklerin görülebileceğini hatta hata da yapabileceğini öne sürerek bunun akıllar için söz konusu dahi olamayacağını ifade etmişlerdir. Sadra bu ve benzeri eleştiriler karşısında meleklerin de akıllar gibi hatasız olduklarını ve görülmelerinin varlık mertebelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Problemi derinleştirerek inceleyen Molla Sadra sonuç olarak *akli melekler* ıstılahını kullanarak bu iki varlık aleminin bir ve aynı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Molla Sadra, Felsefe, İslam Felsefesi, Akıl, Melek.

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Felsefesi, hamdi.onay@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0867-278x

Intelligence-Angel Identity in Molla Sadra's Philosophy

Abstract

The concepts of mind and angels in Islamic philosophy have an important position as two different problems. The definition of these two areas of existence will be effective in the interpretation of creation, revelation, divine grace, inter-realm communication and similar issues. Molla Sadra, who examined the characteristics of these two realms of existence, perceived them as different expressions of a being and claimed that religious and philosophical sources would confirm this issue. In this study, we will try to make a comparison of the concepts of mind and angel by examining the works of the philosopher in order to justify the subject and analyze the claims put forward. The terms mind and angel ontologically correspond to abstract and luminous beings. The beings subject to the terms mentioned are those belonging to the highest realm that exists in the realm of creation, that is, the realm of abstract beings. These beings, known as the first being in Islamic philosophy, act as intermediaries in conveying Allah's help and grace to other beings. Therefore, this realm of existence, which is free from error and sin, is too many to be counted in terms of quantity. So, although this realm of existence, known as two different entities, is named differently, it is actually a single entity. In addition to these similarities, some thinkers have tried to criticize Sadra by highlighting some different features of the mind and angel. In this context, by showing some narrations as evidence, they claimed that angels could be seen and even made mistakes, and stated that this was not even a question for minds. Sadra argues that in the face of these and similar criticisms, angels are also flawless like minds and that their being seen is due to the level of existence. Molla Sadra, who examined the problem in depth, tried to show that these two realms of existence are one and the same by using the term mental angels.

Keywords: Mullah Sadra, Philosophy, Islamic Philosophy, Mind, Angel

GİRİŞ

Molla Sadra Kur'an, burhan ve irfan üzerine kurduğu felsefesinin adını Hikmet-i Mütealiye diye açıklamıştır. "Hikmet" terimi bu mektebin akli yönüne işaret ederken "mütealiye"(yüce, aşkın) onun ruhani yönünü beyan etmektedir. Bu sebeple Sadra ele aldığı her konuyu derinlemesine inceleyerek akıl ve irfan dengesini koruma amacı taşır.

Bu anlayışla varlık alemini *mücerret*, *misal* ve *madde alemi* olmak üzere üç kategoride inceleyen filozof, evrendeki bütün varlığı bu alemlere göre sınıflandırır. Farklı bakış açıları ile felsefe dünyasına yeni ufuklar açan Sadra, birçok dini kavramı felsefi kavrama uyarlayarak incelemiştir. Bunun en açık örneklerinden biri akıl kavramını melek anlayışıyla birleştirmesidir. Birbirinden farklı özellikler ile tanınan ve İslam felsefesinde iki farklı varlık alanı olarak algılanan bu iki kavram Sadra felsefesinde tek varlık olarak tanımlanmıştır.

Bu bakış açısı Sadra'nın birçok eserinde açık bir şekilde beyan edilse de konunun ispatı o kadar kolay değildir. Zira bu konuyu temellendirmek için filozofa ait eserlerin incelenmesi ve verilerin karşılaştırılarak bir sonuca bağlanması gerekmektedir.

İslam felsefesi alanında çalışan ve bu problemle karşılaşan bütün araştırmacıların aklına gelecek olan ilk soru şu olacaktır; ağırlıklı olarak dini kaynaklarda geçen melek ifadesi ile felsefi kaynaklarda geçen akıl kavramları ayrı varlıklara mı? İşaret eder yoksa bir tek varlığa ait farklı ifadeler midir? Bu soruya verilecek cevap hem İslam felsefesi alanında çalışan filozofların ve hem de kelim ve tefsir alanında çalışan araştırmacıların görüşlerini ve yorumlarını etkisi altına alacaktır.

Bu makalenin hedefi Molla Sadra felsefesinde melek ve akıl kavramını birbirinden bağımsız bir şekilde inceleyerek onların birbirlerine olan benzerliklerini ve farklarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu sebeple Sadra'nın bu konudaki iddiasını araştırmacıların bilgisine sunmaktır. Ancak konunun Molla Sadra'nın eserlerinde dağınık bir şekilde ele alınmış olması bazen tek bir varlık gibi ve bazen de farklı varlıklar gibi tanımlanması yanında filozofun akli delillerle nakli delilleri birleştirme çabası konunun anlaşılmasının güçlükleri olarak görülebilir.

Bu yüzden konunun iyi anlaşılması ve dağınıklıktan kurtulmak için filozofun görüşleri ortak başlıklar altında toplanarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Akıl

Arapçada "ع ق ل" kelimesinden türemiş olan akıl kelimesi lügatte engel olma, hapsedme, mâni olma anlamında kullanılmıştır, bu yüzden devenin bağlanarak hareketine engel olunan ipe "ikal" denmektedir.²

İstılahta akıl kelimesi, farklı manalarda kullanılan çok yönlü bir kavramdır hem akli ve hem de nakli kaynaklarda bolca istifade edilen bu kelimenin genel olarak şu manalara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

a) Anlama ve idrak etme: Kuran-ı Kerim'de birçok ayette fiil kalıbında gelen bu kelime anlamak ve idrak etmek anlamında kullanılmıştır.³

² Cürçani, S. Şerif, et-Tarifât, Beyrut, 1949, s.197; Tureyhi, Fahrüddin, Mecme-ul Bahreyn, Murtaza Yayınları, Tahran 1375 h.ş, c.5, s.425

³ Bolay, S. Hayri, "Akıl maddesi", D. İ. A., 2. Cilt, 238-245, İstanbul, 1989.

b) Bilgi, ilim irfan manasında: bazı rivayetlerde akıl kelimesinin ilim ve bilgi manasında kullanıldığını görmekteyiz⁴

c) Nefs (ruh) manasında: Akılın kullanıldığı diğer bir manada insanın nefsidir ve bu nefsin mertebeleri şu şekilde sıralanmıştır; bil kuvve akıl, bil meleke akıl, bil fiil akıl ve bil müstefad akıl.⁵

d) Cevher akıl: bilindiği üzere filozoflar varlıkları birbirinden ayırt etmek için onları kategorilere ayırmışlardır onlardan dokuz tanesi araz (ileti) dir. Sadece bir tanesi cevherdir ki cevher de şu beş şeyden oluşur: madde, suret, cisim, nefis ve akıldır. Bu beş cevherin üç tanesi olan madde, suret ve cisim maddi cevherlerdir. Nefis zati cevher olmakla beraber maddeden bağımsız değildir zira iradesini eyleme dönüştürmek için maddeye muhtaçtır. Bu yüzden ona zaten mücerret ama fiilen maddi denir. Ancak akıl hem zatında ve hem de fiilde cevherdir ve maddeye muhtaç değildir.

e) Yaradılıştaki ilk sadır olan varlık: Akıl kavramının kullanıldığı diğer bir manada varlıkların oluşmasına sebep olan ilk varlıktır. Alemin yaradılışında *Vacibu'l Vücut* olan Tanrı ilk olarak akıllı yarattı ve akıl daha sonra gelecek ve yaratılacak varlıkların kaynağı oldu. Bu yüzden filozoflar ona "*sadır-ı evvel*", kelamcılar ise "*ilk yaratılan varlık*" adını koymuşlardır.

Çünkü Allah ilk olarak akıllı yaratmıştır.⁶

Molla Sadra bu konuda şöyle devam eder: bilindiği üzere bütün alemin başlangıç sebebi akıldır. Yani akıldan sonra gelen bütün sebeplerin kaynağı akıldır ve bütün sebeplerin hepsi akılın emri altında yer almaktadır.⁷

Sonuç olarak; Akıl kelimesinin farklı manalarda kullanılan sesteş bir kelime olduğunu söyleyebiliriz ama en çok kullanılan manası, insanda bulunan fikir düşünce ve idrak kaynağı olarak bilinen ruhsal bir güçtür.

Ama felsefi ıstılahta kullanılan akıl; bağımsız, bütün, kâmil ve madde üstü bir varlık olarak bilinmesidir. Bu tanıma göre bütün varlıklar ondan türediği için *Vacibu'l vücudun* diğer varlıklara olan inayet ve feyzini taşıma aracıdır.

Elbette ki bu çalışmada akıl kavramı, felsefi anlamda kullanılarak; bağımsız varlığı olan, madde üstü, ulvi bir varlık olarak ele alınmıştır. Böyle bir

⁴ Meclisi, M. Bakır, Biharu'l Envar, İslamiye Yayınları, Tahran; c.1 s.92

⁵ Seccadi, S. Cafer, Ferheng-i Mearif-i İslami, Tahran Üniv. Yayınları, Tahran,1373 h.ş. c.2, s.1270

⁶ Meclisi, M. Bakır, Biharu'l Envar, s.97

⁷ Muhammet bin İbrahim Sadruddin Şirazi, Zadu'l Musafir, Tebliğat-ı İslami yayınları, Kum, 2013 h.ş.; s.175. Bu yazarı bundan sonraki dipnotlarda Molla Sadra olarak vereceğiz.

anlamlandırmanın insanda var olan ve idrak gücü diye bilinen akıl ile karıştırılmaması gerekmektedir.

Melek

Melek kelimesinin türediği kelimenin ihtilafı olması onun manasında da ihtilafa neden olmaktadır. Buna rağmen melek kelimesinin en çok kullanılan manalarını şöyle sıralayabiliriz.

1-Melek kelimesi İbranice ve Süryanice de hakimiyet, iktidar ve otorite anlamında melik veya milak kelimesinden türemiştir.⁸

2-Melek Arapça bir kelime olarak "*me'lek*" veya "*eluk*" kelimesinden türemiştir, elçi veya resul (gönderilmiş) anlamındadır. Bu ifadenin çoğulu "*melaik*" gelir.⁹

3-Melek kelimesi "*mil-ek*" ten türemiş zamanla birtakım değişimlere uğrayarak "*melek*" halini almıştır. Bu terim Allah ile kullar arasındaki vasıta anlamına gelir.¹⁰

Molla Sadra' ya göre melek kelimesi "*elçilik*" veya "*risalet*" manasında "*elukeh*" kelimesinden türemiştir. Eğer madde üstü bir varlığın elçilik görevi yoksa o melek değil ruhtur.¹¹ Hikmet-i Mütealiyedeki ifadelerine göre melek bağımsız bir varlık olarak Allah'ın emirlerini harfiyen uygulayan ve kendisine tevdi edilen görevleri yerine getiren elçiye verilen isimdir.

Akıl ve Melek Alemi

Madde üstü varlık olan akıl ve melek arasındaki farkları anlayabilmek için öncelikle bu varlıkların hangi aleme ait olduklarını tespit etmek gerekmektedir.

Bu konuyu felsefi akımlar farklı görüşler ileri sürerek incelemiştirler.

1-Meşşailer: İslam felsefesinde Meşşailer varlık alemini iki kısma ayırmışlardır.

Birinci kısım mücerret alem olan maddenin bütün özelliklerinden uzak ve arınmış olan alemdir. Bu alemde bulunan varlıkların duyu organları ile

⁸ Mustefevi, Hasan, Tefsir-i Ruşen, kitap yayınları, Tahran,2012 h.ş.c.1 s.160

⁹ Tureyhi, Fahrudin, Mecmeu'l Bahreyn, Murtaza Yayınları, Tahran 2007 h.ş.c.5 s.290

¹⁰ Seccadi, S. Cafer, Ferheng Istilahat Felsefi, İslami Yayınları, Tahran,2011 h.ş; s.471

¹¹Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, Tahkikat-ı Ferhengi, yayınları, Tahran, 1995, s.43

hissedilmesi ve algılanması mümkün değildir. Bunlar sadece akıl yoluyla kavranabilirler. İkinci kısım madde alemidir. Bu alemde bulunan varlıklarda cisim, madde, suret ve araz vardır ve beş duyu organı ile hissedilebilirler.

2-İşrakiler: Varlık alemini dört kısımda incelemiştir.

1-Mücerret nurlu akıllar alemi

2-Tedbir edici nurlar alemi

3-Bağımsız suretler alemi

4-Yaradılış ve madde alemi¹²

Şeyhu'l-İşrak varlıklar alemini Nur kavramı ile dereceli olarak irtibatlandırmıştır. Bu alemin en yüksek düzeyini salt nur olan akıl alemine eş tutmuş ve en aşağı alemini madde alemi olarak ifade etmiştir. Molla Sadra Hikmet-i Mütealiyede alemleri üç kısma ayırmış ve şöylece sıralamıştır

1-Akıl ve nefis alemi: Tam mücerret varlıklar yani maddenin hiçbir özelliğini taşımayan varlıklar alemi.

2- Misal alemi: Bu alemde maddenin bazı özellikleri bulunmaktadır ve bu vesile ile insan cüz-i şeyleri idrak etmektedir. Bazı mahiyetlerin insan zihninde şekillenmesi gibi.

3-Madde alemi: Cisme ait bütün özellikler madde aleminde bulunmaktadır ve duyu organları ile hissedilebilmektedir.¹³

Felsefe kaynaklarında soyut aleme ait olan akıl ve melek kavramlarını iki farklı alem olarak anıldığı göze çarpmaktadır; akıl için "*akıllar alemi*" melek için ise "*melekut alemi*" İki soyut (mücerret) varlık aleminin iki farklı alem ismi ile anılması onlara isnat edilen yaratılış gayesi, görevleri ve özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden aynı aleme ait oldukları halde farklı alemler adı altında değerlendirilmesi onların soyut olarak farklı mertebelerde olduklarını göstermektedir. Bu yüzden akıl alemi ile melekut alemini tanımak onların ontolojik farklarını da ortaya çıkaracaktır.

Akıllar Âlemi

Vacib-ul vücuttan aşağıya doğru ve maddeden yukarıya doğru olan bu varlık aleminin oluşum sebebini İbn Sina felsefi olarak "*el-vahit*" teorisiyle

¹² Şirazi, Kutbettin, Şerh-i hikmetü'l işrak, Mefahir-i Ferhengi, Tahran, 2015 h.ş. s.491

¹³ Aştıyani Seyyit Celalettin, Şerh-i Zadu'l Musafir, Kum, 2013, s.225

açıklamaktadır. Ona göre Vacib-ul vücut tektir ve tek olan bir şeyden çokluğun sadır olması mümkün değildir bu yüzden yaratılacak ilk şeyin tek olması gerekmektedir. Öyleyse bu varlık ya cevherdir ya da arazdır, bu ikisi dışında başka bir şey olamaz. Doğal olarak ilk varlığın illeti olması da mümkün değildir. O zaman illetinin başka bir şeye arız olması gerekeceğinden ilk varlık mutlaka cevher olmalıdır. Hatırlanacağı üzere cevher beş tanedir; madde, suret, cisim, nefis ve akıl. Bu cevherlerin konumuna bakarak şöyle yorumlayabiliriz; İlk yaratılan cevher madde olamaz zira madde salt potansiyel (kuvve) olduğu için tek başına var oluşması mümkün değildir. Suret de olamaz, zira suretin oluşması için maddeye ihtiyaç duymaktadır. Cisim de olamaz zira cisim madde ve suretten oluştuğundan çokluğa tekabül eder. Çünkü tek olan bir varlıktan çokluk sadır olamaz. Nefis de olamaz zira nefis mücerret olsa bile iradesini eyleme dönüştürmesi için bir cisme yani bedene ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda Tanrı'dan ilk sadır olan cevher "*akıl*" olacaktır.

Akılın ilk varlık olarak yaratılması bütün alemin oluşması için yeterli değildi zira varlık alemi bir piramit misali teklikten çokluğa doğru gider bu yüzden ilk yaratılan akıldan sonra ikinci bir akıl daha yaratılmalıdır ancak bu kez ikinci akıl sebebi Vacib-ul vücut değil ilk akıldır. Bunun nedeni ise ikinci akıl birinci akla göre çokluğu daha fazla ve varlık alemindeki makam ve mertebe olarak daha düşük olacaktır. Yani madde alemine daha yakın ve salt mücerret makamından daha düşük seviyede bulunacaktır. Durum böyle devam ederek onuncu akla kadar sürecektir. Bu aşamadan sonra misal alemi başlar orada maddeye ait bazı özellikler olsa da henüz cisim yoktur. Burada cisme ait bazı özellikleri görmek mümkündür. Nihayet son aşamada madde alemi başlar, bu alemde madde ve suret cismi oluşturur. Bu durum tabiatta bulunan bütün varlıkları kapsamaktadır.

Akıl aleminin diğer bir adı da tecerrüt alemidir. Bu konuda günümüz İranlı düşünürlerden Ayetullah Misbah Yazdi şöyle der: "Mücerret kelimesi çıplak anlamına gelir bu kelimenin zihinde çağrıştırdığı anlam bir şeyin üzerindeki elbisenin çıkartılması veya kabuğunun soyulması gibidir. Ancak kavramın manasındaki benzerlikten dolayı felsefede bir varlığın maddeden soyutlanması anlamında kullanılmaktadır. Öyle ki maddi olmayan ve maddenin özelliklerini taşımayan şeye mücerret ve onun ait olduğu aleme de mücerret alem denir."¹⁴

Bu alemde bulunan varlıkların ne zatında ne de eylemde maddeye ihtiyaçları yoktur bu yüzden duyu organları ile hissedilemezler sadece akıl yolu ile idrak edilebilirler. Bu alemin bilinmesi sadece akıl yoluyla mümkündür. Ancak akıl da bu alemin bütün özelliklerini tanımaya yeterli değildir bu yüzden

¹⁴ Misbah Muhammet Taki Misbah, "*Amuzeş Felsefe*", Tebliğat İslami, Tahrân; c.2 s.124

vahiy ve mükâşefeye de gerek duyulmaktadır. Hikmeti mütealiyenin takipçilerinden olan Allame Tabatabai akıl alemini tanımak için beşerî düşüncenin yanı sıra mükâşefe ve vahye de gerek olduğunu şöyle dile getirir. "Hakikat şudur ki; akıllar alemini tanımak için meydana irfani mükâşefeye ve bunun yanı sıra vahiy ve ilhama açmak gerekmektedir"¹⁵

Melekler (meleku) Alemi

Öncelikle şunu söylemeliyiz ki melek kelimesi İslam dini veya kuranı kerim ile ortaya çıkmış bir kavram değildir. Melek kavramı bütün inançlarda olan ve zaman zaman farklı tanımlar yorumlanan köklü bir kavramdır. Batıl anlayışların yaygın olduğu dönemlerde ve İslam'dan önceki dinlerde melek mukaddes bir varlık olarak kabul edilirdi. Bazıları toplumlar melekleri ilah, bazıları Allah'ın kızları, bazıları ise kanatlı kadınlar olarak tasavvur ederlerdi.

Müslümanların meleklerle olan aşinalığı İlk vahyin nazil olmasıyla başlar. Vahiy meleği Cebrail, Allah'u Teâlâ ile Rasulullah arasında elçilik görevini yaparak, ilahi emirleri Raslulullah'a, dolayısıyla müminlere ulaştırıyordu.

Aslında meleku alemi denilen ifade, Cebrail gibi meleklerin ait olduğu ve varlık mertebesini gösteren alemin adıdır. Bu alem, soyut alem olmakla birlikte varlık aleminde en yüksek mertebelerden birisi sayılmaktadır. Daha önce akıl alemini açıklarken soyut varlıklar arasında derece farkı olduğunu söylemiştik, bu yüzden meleklerin ontolojik yapısının bilinmesi onların yaratılış amacını ve alemdaki görevlerini bilmekle mümkün olacaktır, ancak bu şekilde onların ait olduğu alemi (meleku alemini) tanıyıp özelliklerini öğrenebiliriz. Sadra meleklerin vücut mertebesini açıklamak için onları insanlar ile mukayese etmiş ve yaratılış farkını şöyle açıklar: "*Bunu bilmelisin ki meleklerin yaratılışı insanların yaratılışından farklıdır zira onların varlığı basit, katıksız, sıfat ve zatlarında çelişkisiz, eylemlerinde ise tek bir fiil sahibi olan varlıklardır. Bu yüzden onların arasında bir çekişme, ihtilaf ya da rekabet mümkün değildir.*"¹⁶

Tabatabai ise meleku alemi hakkında şunları ifade eder: "ilahi vahiyde ve dini kaynaklarda melek adında birtakım varlıkların olduğundan şüphe yoktur. Bu varlıklar varlık mertebesi bakımından tabiat aleminde bulunan maddi varlıklardan Allaha daha yakındırlar. Meleklerin tabiat aleminden üstünlüğü demek onların bu aleme hakimiyeti, otoritesi anlamına gelmektedir. Melekler

¹⁵Tabatabai, Muhammet Hüseyin, Usul-ü Felsefe, Sadra Yayınları, Kum, 2000 h.ş. c.5 s.158

¹⁶Molla Sadra, Hikmetü'l Mutealiye fi eSfari'l Akliyyetü'l Erbea, Daru ihyau't Turas Yayınları, Beyrut, 2013 h.ş; c.7 s.130.

hem vahiy' de hem ilim 'de hem rızıkta hem yaratılışta ve hem de ölümden Allah ile varlıklar arasında aracı ve vasıta görevini yerine getirmektedirler."

Buraya kadar meleklerin tabiat alemindeki görevlerini açıklayan Tabatabai melekler aleminin varlık mertebesini de şöyle açıklar.

"İşrak filozoflarının açıkladığı ve bunun yanında İslam kaynaklarının kabul ettiği konulardan biriside şudur; Akıl aleminin ile tabiat aleminin arasında aracılık görevini yapan ve bunun yanı sıra soyut olan başka bir alem vardır ki ona misal aleminin denmektedir. Bu aleme ıstılahta melekut aleminin denir. Konum olarak akıl aleminin ile tabiat aleminin arasında yer alan bu alemin en belirgin özelliği kuvvet, hareket, zaman ve mekândan beri olmasıdır yani maddi olmasa da cisimsel bazı özellikleri kendisinde taşımaktadır."¹⁷

Sonuç olarak melekut aleminin özelliklerini genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Melekut aleminin hiçbir batılın karışmadığı pür hakikat olan alemdir. Bu alemin varlıkları yaratıcının emirlerini yerine getirirler ve asla Ona muhalefet etmezler.

b) Melekut aleminde hiçbir eksiklik ve hata yoktur.

c) Bu alem ilk yaratılış olarak yetkinlik üzere yaratılmıştır ve bu alemde tekâmüle erişmek diye bir şey yoktur.

d) Bu alem maddenin özelliklerini taşıyamaz ve bu yüzden oluş ve bozuluş veya değişim söz konusu değildir.

Akıl ve Melek Aleminin Ortak Özellikleri

Akıl ve melek alemleri iki ulvi varlık aleminin olarak soyut alemlerdir. Bu alemin misal ve madde aleminin farkını birkaç başlıkta sıralayabiliriz.

1- Hareketsiz ve Sabittirler: Bu alemde oluş ve bozuluş olmadığı için hareket de yoktur. Çünkü hareketin olması için tekâmülün olması gerekir. Tekâmül kuvveden fiile geçmek olduğundan bunun soyut aleminde bir karşılığı yoktur. Soyut varlıklar ilk yaratıldıkları andan itibaren yetkin ve kâmil bir şekilde yaratılırlar var oldukları sürece o dereceleri asla değişmez.¹⁸

¹⁷Tabatabai Muhammet Hüseyin, Usul-u Felsefe, Sadra Yayınları, Kum, 2000 h.ş; c.5 s.159

¹⁸ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütale'iye 1381 h.ş, c.8 s.287

2- Zamansızdırlar: Soyut alemde zaman yoktur zira zaman hareketin, hareket ise maddenin illetidir. Bir varlık maddenin bütün özelliklerinden ayrılmış olursa zamandan da uzak olmuş olur. Yani bir varlık için hareket söz konusu olmazsa zamanda söz konusu değildir.

Sadra bu konuda, soyut varlık alemini Vacibu'ı vücut ile bir tutarak Allahu Teâlâ için zamanın söz konusu olamayacağından o aleme mensup varlıkların da zaman üstü olmaları gerektiğini ileri sürmektedir ¹⁹.Doğal olarak zaman maddenin bir özelliği olduğundan maddenin var oluşundan önce zamanın düşünülmesi mümkün olmayacaktır.

3- Kötülüklerden Uzaktırlar: Kötülük (Şer) kavramı, Molla Sadra felsefesinde eksikliğe ve yokluğa iyilik (hayır) ise varlığa karşılık gelmektedir. Soyut varlıklar aleminde eksiklik olmadığı için herhangi bir kötülük tasavvur etmek mümkün değildir. O soyut varlık alemini salt hayır olarak yorumlayarak şöyle temellendirir, "İlahi alem salt hayırdır ve ona hiçbir şer bulaşmamıştır zira soyut alem bütünüyle hayırdır ve şer sadece tabiat alemine aittir"²⁰

Tabatabai Sadra'nın bu görüşünü destekleyerek şöyle yorumlar: "Soyut alem tam ve eksiksizdir ve orada şer ve kötülük tasavvur etmek mümkün değildir zira onların vücut mertebelerinde bir eksiklik yoktur. O aleme ait varlıklar ilk yaratılıştan itibaren kâmil yaratılmışlardır. Aynı şekilde soyut varlıklar aleminin yokluğa sebep olacak herhangi bir illet ve araz da söz konusu değildir."²¹

4- Salt Nur (pür nur) Oluşları: Soyut varlıklar alemini Allaha en yakın alem olduğundan orada karanlık ve zulmet düşünülemez. Sadra birçok yerde varlık alemini nura benzeterek bütün nurların bir kaynaktan olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla nurun kaynağına yaklaştıkça nurun arttığını ve zulmetin yok olduğunu buna mukabil uzaklaştıkça zulmetin arttığını ve nurun yok olduğunu ifade ederek Allaha en yakın alemin karanlık ve zulmetten uzak soyut alem olduğunu belirtmiştir. Bu durumda madde alemini en karanlık ve Allaha en uzak alem olarak tefsir edilmiştir.²² Sadra'nın sözünü ettiği uzaklık ve yakınlık zamansal ve mekânsal değil varlıklar arasındaki mertebeye işaret etmektedir. Bu durumda soyut varlıklar aleminde çokluk ve tekessürde söz konusu olamaz zira iki mücerret varlık arasındaki fark onların nur seviyesine göre belirlenmektedir. Bu durum onların basit olması anlamına gelir yani parçalardan oluşmamışlardır ve hiçbir araz taşımazlar. Bunun manası şudur, soyut alemde hiçbir varlıktan iki tane yoktur, her varlık kendi türünün tek örneğidir ve varlık mertebesinde basittir.

¹⁹ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s.462; Bolay, "Akıl maddesi", 2. Cilt, 238-245.

²⁰ Molla Sadra, Hikmetü'l Mûtealiye s. 382

²¹Tabatabai, Muhammet Hüseyin, Nihayetu'l Hikmet, imam Humeyni yayınları, Kum, 2021, s.330

²²Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s.464

Melek ve Akıl Arasında Benzer Özellikler

Felsefi kaynaklarda akıl ve melek kavramları farklı başlıklar altında incelenmiştir. Onların benzer başlıklar altında tanımlayarak karşılaştırmak farklılıklarını ve benzerliklerini daha fazla gün yüzüne çıkmasını sağlayacaktır.

1-Varoluş Sebepleri Bakımından

Melek: Sadra meleklerin varlık sebebini hem ontolojik olarak ve hem de epistemolojik olarak açıklama çabası içindedir. Bu bağlamda bazı varlıkların oluşumunda meleklerin yetkin sebep oldukları ve aynı zamanda insanın fikir yapısında ve zihin dünyasında iyiliğe sevk eden ilham kaynağı olarak yorumlamış, Bunun karşısında Şeytan'ı kötü niyetler kaynağı olarak tasavvur etmiştir. Sadra bu konuyu şöyle açıklar: "Melek ve şeytanların varlığını ispatlamaktaki amacımız, insanlara maddi alem dışında başka varlıkların da olduğunu anlatmaktır. Bu vesile ile değerli ve hayırlı ilimlerin farkına varılarak tabiat ötesi sebepler tanınır ve sonuç olarak, insanların Allah'a, Resulüne ve meleklerle itaati sağlanır. Bunun yanı sıra insanlar melekleri tanımakla asıl düşmanları olan cehalet ve nefsanî reziletlerin neler olduğunu farkına varırlar. Bu sebeple kötülükleri oluşturan şeytan ve ordusundan uzak dururlar, yani insanın rahmani (iyi) eylemlerinin kaynağı melek ve kötü eylemlerinin kaynağı ise şeytandır.

Molla Sadra meleklerin rahmet vesilesi olduğunu ve insanların onları tanımakla şu üç hedefe ulaşabileceklerini söylemektedir.

1. Melekleri tanımak tabiat aleminin sebeplerini keşfetmek demektir.
2. Melekleri tanımak hayırlı ilimleri öğrenmek ve onları kazanma çabasına girmek demektir.
3. Melekleri tanımak insanın zatında var olan iki yönelişin farkına varmak demektir; birincisi hayır ve güzelliklere olan yöneliş ve ikincisi kötülüklerle olan yöneliştir."²³

Akıl: Genel bir bakışla, aklın var oluş sebebi alemde var olan bütün olayların hareket sonucu oluştuğuna dikkat çekmektir. Sadra bu hareketlerin mutlaka bir hareket ettiricisi olduğunu akli delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Bunun yanında hareket ettiricinin mutlaka zatında sabit (değişmeyen) olması gerektiğini vurgulayan filozof bunun sadece yüce makama sahip olan akıllar olabileceğini iddia etmiş ve konuya şu şekilde delillendirmiştir: "Vacibu'l vücudun yarattığı ilk varlık olan akıl alemdeki bütün hadiselerin kaynağıdır.

---

²³ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s.157

Onlardan biriside gökyüzündeki felekî cisimlerin hareketidir. Bu bağlamda, gök cisimleri ve felekî varlıklar hareket halindedirler ve her hareketin bir hareket ettiricisi vardır. Bu hareketi oluşturan varlığın hareketsiz (sabit) olması gerekir yoksa teselsül oluşur ve teselsül sonsuzca devam edemez”.

Bahse konu olan hareketi yani vasıtasız olarak oluşturan vacib-ul vücut olamaz çünkü hareket kendi içinde çokluğu barındırır. Oysa Vacib-ul vücut tek ve vahittir, yani tek olan varlıktan çokluk sadır olamaz, öyleyse ilk yaratılan ve inayet vasıtası olan akıllar bu hareketlerin kaynağıdır.²⁴ Sadra'nın bu açıklamasıyla akılların var oluş sebebini alemdeki hareketi oluşturmak ve sabit maddeye hareket kazandırmak şeklinde yorumlamıştır.

Sadra'nın düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz; Ontolojik olarak bakıldığında meleklerin ve akılların tabiat aleminde önemli etkileri olduğunu görmekteyiz. Bu soyut varlıkların bazıları vacib-ul vücuttan sonra gelen varlığın kaynağı olarak bazıları da alemdeki hareketin kaynağı olarak ele alınmaktadır. Bu iki özelliğin bir şeyin farklı yorumları olduğunu söylemek mümkündür.

2- Hakikat (Mahiyet) Yönünden

Melek: Melek kavramının hem ilahi hem de beşerî dinlerde ortak inançlardan biri olduğunu bilinmektedir. Ancak onun hakikati konusunda görüş birliği olduğu söylenemez zira bazıları melekleri latif havadan oluşan varlıklar olduğunu, bazıları insanın temizlenmiş ruhu olduğunu, bazıları ise gökyüzündeki yıldızlar ile özdeşleştirmektedirler. Bu konuda İslam dünyasında nakli delillerin yanı sıra İslam filozoflarının savunduğu iki genel görüş bulunmaktadır. Bir grubu meleği tabiat alemini tedbir eden ve düzenleyen başka bir gurup ise daha yüksek bir mertebeye sahip Allah'ı en iyi şekilde tanıyan ve ona itaat eden varlıklar olarak tanıtmaktadır. İşte tam burada filozofumuz İslam kaynaklarını felsefi bir yöntemle irdeleyerek genel bir görüş ve perspektif kurmaya çaba göstermiştir. Ona göre" Melek, ruhani ve nurani bir cevherdir. Allah meleği insanlara iyiliği, ilimi, hakikati tavsiye etmesi için yaratmıştır."²⁵

Bu tanımla meleklerin hakikatine işaret ederek üç ana özelliklerini saymaktadır: Cevher (töz), ruhani ve nurani olmasıdır. Bu özelliklerden yola çıkarak meleklerin başka bir varlığın arazı olmadıklarını, bağımsız olarak var olduklarını ve bunun yanında cisimden uzak sadece hayrı gerçekleştirmek için var olduklarını söyleyebiliriz.

²⁴ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye, s.269

²⁵ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb s.154

Bilindiği üzere cevher; madde, suret, cisim, nefis ve akıldan ibaret beş çeşittir. Molla Sadra'nın bu tanımına göre meleğin cisim, madde ve suret olması mümkün değildir zira her ne kadar cevher olsalar da bunlar ruhani ver nurani değildirler. Bunlardan geriye akıl ile nefis kalmaktadır. Nefsin nurani bir varlık olması bir çelişkidir öyleyse bu özelliklerle uyuşan tek cevher akıldır. Ve akıl için de aynı özellikleri saymak mümkündür yani akıl hem cevherdir hem ruhani dir ve hem de nurani bir varlıktır.

Akıl: Akıl kavramının felsefedeki tanımı onun hakikatini açıkça ortaya koymaktadır. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi Sadra, varlık alemini üç kısma ayırmaktadır.

1. Maddi varlıklar alemi: Beş duyu organı ile hissedilen içinde yaşadığımız alem.

2. Misali varlıklar alemi: Beş duyu organı ile hissedilemeyen ama zihinde (tahayyül aleminde) düşünülebilen varlıklar.

3. Akli varlıklar alemi: Bunlar ne zihinde varolan nede beş duyu organı ile hissedilen varlıklar alemidir. Bu yüzden bu aleme soyut varlıklar alemi denmektedir. Bu aleme ait varlıkların en önemlisi akıl denilen ulvi varlıktır²⁶.

Hikmeti mütealiyenin öğrencilerinden Sebzevari bu konuyu teyit ederek şöyle der: "Akıllar en yüksek âleme ait olduklarından Nur'un ve soyut (tecerrüt) alemin birinci derecesinde bulunmalarından ötürü salt vücut gibidirler. Zira akıl ve nefis vacib-ul vücuttan ilk sadır olan şeylerdir"²⁷ Molla Sadra, Esfar adlı kitabında akılın soyut varlıklar alemine ait olduğunu beyan ederek onun zatında var olan hakikatin sadece akli deliller ile ispatlanabileceğini beyan etmiştir. O şöyle der: "*ilk varlık olarak akla soyut varlık denmesinin sebebi kuvveden uzak, fiil halinde olan yetkin varlığa sahip olduğu içindir*"²⁸

Melek ve akıl kavramlarının hakikati hakkında yapılan açıklamaların benzer olduklarını görmemek mümkün değildir, bütün tanımlarda her iki varlığa isnat edilen fiil hali, soyut varlık oluşu, nurani ve ulvi makam sahibi olmaları; onların varlık mertebesi bakımından birbirleriyle aynı olduğunun göstergesidir.

---

²⁶ Molla Sadra, Şevahidu'r- Rububiyye fi Menahicu'l Süluhiyye, el-Merkezi Camia yayınları, Meşhet, 1992, s.320

²⁷ Seccadi, S. Cafer, Istılahat Felsefi, s.2028

²⁸ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye s.398

3- Görevleri Bakımından

Melek: Molla Sadra *Mefatihü'l Gayb* adlı eserinde meleklerin özelliklerini görevleriyle birlikte sıralamış, her biri için Kur'an'dan örnekler getirerek beş başlıkta toplamıştır.

1- Onlar Allah'ın görevlendirdiği elçilerdir: " Bütün güzel övgüler... Melekleri elçiler kılan Allah'ındır"²⁹

2. Melekler makam ve mevki bakımından Allah'a en yakın varlıklardır: "Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur, O'nun yanında olanlar, O'na ibadet etmekte büyüklüğe kapılmazlar..."³⁰

3. Melekler Allah'a kayıtsız şartsız itaat eden kullardır: Meleklerin kuranda geçen en belirgin özelliklerinden birisi Allaha karşı olan teslimiyetleridir zira onlar Allah'ın sözü üstüne söz söylemezler: "onlar (melekler, Allah'ın çocukları değil), yüce kılınmış kullarıdır. Onlar sözle bile olsa Allah'ın önüne geçmezler..."³¹

4. Meleklerin güçlü olması ve alemdeki düzeni sağlamaları: Onların diğer bir özelliği de tasavvur edilemeyecek kadar güçlü olmalarıdır. Zira Allah'ın arşının sekiz tane melek tarafından taşınması ve bunun yanında kıyametin kopuşu ve kavimlerin helak oluşu onların eliyledir. "Melekler, etrafında toplanırlar ve Rabbinin arşını o gün sekiz melek taşır"³²

5. Meleklerin Allah'tan sakınmaları: Sadra'nın melekler için saydığı diğer bir özellik ise her anlarını ibadetle geçirdikleri halde Allah'ın karşısında bütün yaptıklarının günahkârmışçasına tedirginlik ve ürperti içerisinde olmalarıdır.³³ "Onlar, üstlerindeki (egemen olan) Rablerinden korkarlar ve emredildikleri şeyi yaparlar"³⁴

Bu beş özelliği melekler için beyan eden Sadra çeşitli eserlerinde bu kadar düzenli olmasa da aklın bazı görevlerini ve özellikleri ile birlikte açıklar.

Akıl: Molla Sadra birçok yerde meleklerle isnat ettiği bazı özellikleri akla da isnat etmektedir. Bu durumda iki varlık alemi arasındaki belirgin farkların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Belki şöyle bir açıklama getirerek konunun anlaşılmasına katkı sağlayabiliriz; Melek ve akıllar alemi varlık dereceleri

---

²⁹ Fatır/ 1

³⁰ Enbia/ 19

³¹ Enbiya /26-27

³² El-hakka/ 17

³³ Molla Sadra, *Mefatihü'l Gayb* s.351

³⁴ Nahl /50

bakımın en yüksek mertebeye sahiptirler. Bu varlıklar arasındaki derece yakınlığı onların bazı özelliklerinin ortak olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde derece yakınlığı onların özelliklerinin ortak olmasına neden olmuştur. Sadra akla şu sıfatları yüklemektedir.

1- Akıl basittir, onun için bölünme ve parçalanma tasavvur edilemez sadece varlık derecelerinde şiddet ve zafiyet bulunmaktadır.

2- Akıl'da bütün güçler fiile haldedir, potansiyel olmaktan ve maddedeli olmaktan uzaktır.

3- Akıl, tabiat alemi ile ilahi feyiz ve inayet arasında aracı görevini yapar; Vacibu'l vücuttan gelecek inayet onlar aracılığıyla diğer varlıklara ulaşır.

4- Vacib-ul vücud ile varlıklar arasında elçilik görevini üstlenirler; hidayet ve tekâmül için ilahi emirleri diğer varlıklara ulaştırırlar.

5- Beş duyu organları ile idrak edilmezler.³⁵

Meleklerin özelliklerini sayarken onların görevlerine dikkat çeken Sadra, akıl konusunda varlık mertebelerine ait özellikleri ön plana çıkarmıştır. Ancak her iki varlık için öne sürdüğü ortak özellikleri; Allah'ın elçileri olmaları, Allah'ın tabiat alemine vereceği inayete aracı olmaları ve kuvveden arınmış fiil hale sahip yetkin varlıklar olmaları, şeklinde sıralayabiliriz. Bu problem, Sadra'nın varlık mertebesi konusu ile daha iyi anlaşılacaktır. Şöyle ki Sadra, alemi yaratan Vacibu'l vücudu diğer varlıklarla aynı mertebede görmez. Çünkü bu yaratılış zincirinde Vacibu'l vücuttan sonra gelecek her halka bir sonraki halkanın illetidir. Bu bakış açısına göre ilk yaratılan varlık olan akıl, kendisinden sonra gelecek bütün varlıklar onun malulü olurlar, sonunda hepsi birden Vacib-ul vücudun malulü olurlar. Burada gerçek şu ki Vacibu'l vücud dışındaki bütün illetler bağımlı illetlerdir, sadece Vacib-ul vücud bağımsız illettir. Sonuç itibarıyla eğer ilk yaratılan şey olarak akıl alınırsa melekler akılın yarattığı varlıklar olacaklardır ki bu batıldır; eğer akıl ile melek bir varlık olarak tasavvur edilirse bu durumda tabiat alemi ve misal alemi tümüyle melekler vasıtasıyla yaratılan varlıklar olacaktır.

4- Nicelik Özellikleri Bakımından

Melek: Meleklerin sayı olarak çokluğunu rivayet olarak değerlendiren Sadra, bu konunun basitlik (bölünemez) konusu ile nasıl bağdaştırılacağını varlık mertebesi ile açıklamaktadır. Ona göre her melek basit bir varlık mertebesidir. O

³⁵ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütelaie s.263

mertebede bölünme ve parçalanma yoktur, bu sebeple meleklerin sayısı ile varlık mertebelerinin sayısı bir tutulmuştur.

Meleklerin çokluğunu anlatmak için Molla Sadra şu rivayeti nakleder: "insanlar, sayı olarak cinlerin onda biridir. İnsanlar ve cinler yeryüzünde bulunan hayvanların onda biridir. Bunların hepsi dünya semasında bulunan meleklerin onda biridir. Yine bütün bunların hepsi ikinci semada bulunan meleklerin onda biridir ve durum böyle devam ederek yedinci semaya kadar gider. Bundan sonra gelecek " Kürsü" makamındaki melekler bütün var olan meleklerden çok daha fazladır ve yine bunların hepsi "Arş" melekleri yanında sayıca bir hiç gibidir..."³⁶

Bu rivayet meleklerin nicelik olarak ne kadar çok olduğunu göstermektedir. Rasulullah'tan gelen birçok rivayet bu manayı desteklemektedir.³⁷ Hiç şüphesiz Sadra'nın bu rivayetleri nakletmekteki amacı hem meleklerin sayıca çokluğunu ve hem de ömürlerinin ne kadar uzun olduğunu anlatmaktır.

Akıl: Aklın basit varlık olması onun sayı olarak bireylere sahip olamayacağını ispatıdır, çünkü her akıl kendi başına bir varlık mertebesidir. Bu yüzden aklın mertebelerini sınırsız olarak gören Sadra bu mertebelerin sadece Allah tarafından bilinebileceğini ifade eder.³⁸ Elbette ki akılların sayı bakımından çokluğu onların birliğini (vahdet) bozmayacaktır.

Sadra bu konuda şöyle söyler "bütün Akıllar derece ve mertebe farklılıklarına rağmen fiil hali ve yetkinlik bakımından tek vücutturlar, ancak işlevsel yönden birbirlerinden ayrılırlar" Sadra bu konuyu nura benzeterek en zayıfından en güçlüsüne kadar bütün hepsine nur dendiğini oysa aralarındaki derece farkı onları birbirlerinden ayırdığını söyler. Bunun yanında her derece bir sonraki derecenin sebebidir³⁹

Molla Sadra hem akıl hem de melek alemi için çokluk konusunu ön plana çıkarmıştır. Her ne kadarda akılların sayısının sınırlı olduğunu iddia etse de sayılarının çokluğundan dolayı sadece Allah'ın bildiğini beyan etmiştir. Akılların sayısı insanların sayabileceğinden çok daha fazladır. Aynı şeyin melek alemi için de söylenmesi bu iki varlığın birbirine olan benzerliklerine delalet eder. Sadra bu iddiasını şöyle desteklemektedir: "Akılın makamı nefsin makamından daha yüksektir ve akılların sayısı alemde bulunan felekleri tedbir eden nefislerin sayısı kadardır. Öyleyse Allah'ın ordusu kadar akıl vardır ve onların sayısını Allah'tan

³⁶ Meclisi, M. Bakır, Biharu'l Envar, s.318

³⁷ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s. 345

³⁸ Erdekani, Miratu'l Ekvan, s.56

³⁹ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye, s. 254

başka kimse bilemez. Zira Kur'an, "Allah'ın ordularının sayısını ondan başka kimse bilemez"⁴⁰ diye ifade etmektedir."⁴¹

5-Masum (Hatasız) Olma Açısından

Masum olma konusu kelimeler arasında birçok problemde tartışılan konular arasındadır. Kelime manası olarak günahattan uzak olma anlamına gelen bu kavram akıl ve melek için kullanıldığı zaman; onların varlık mertebelerinde sahip oldukları bilgiden dolayı Rablerine karşı hata ve kusurdan beri olmaları anlamına gelmektedir.⁴²

Sadra'nın eserlerinde akıl ve melek için ortak özellik olarak masumluk sıfatını zikrettiğini söyleyebiliriz.

Melek: Bütün İslam alimlerinin kabul ettiği konulardan birisi olan meleklerin masumluk konusu Sadra tarafından da kabul edilmiştir. Kutsal kitapların temelini oluşturduğu ilahi dinler, ayetleri peygamberlere ulaştıran meleklerin hatasız olduğunu kabul etmek zorundadır; zira meleklerin hata yapması demek ilahi dinlerin doğruluğuna şüphe ile bakmaya neden olacaktır. Bu yüzden Molla Sadra bütün İslam alimlerinin "*haşeviler*" hariç, bu konuyu kabul ettiklerini iddia etmiştir. Buna delil olarak hem akli hem nakli ifadelerden istifade eden filozof Kur'an-ı Kerim'den birçok ayeti şahit göstermektedir.

Öncelikle günahın ne anlama geldiğini felsefi olarak açıklayan Sadra, meleklerde bu özelliğin olmadığını ve bu yüzden günah işleyemeyeceklerini akli olarak beyan etmiştir. Felsefi olarak günah; bir canlıda bulunan alçak ve değersiz güçlerin üstün ve yüksek güçlere galip gelerek onların belirlediği hedef doğrultusunda hareket etmemelerini sağlamaktır. Bu durum (günah) sadece, tabiatında farklı ve birbirine zıt güçleri barındıran varlıklarda mümkündür. Oysa melekler ve ulvi varlıklar bu durumdan münezzehtirler yani onların zatında birbirine zıt güçler bulunmamaktadır.

Ayrıca Sadra Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetleri örnek göstererek meleklerin nakli delil olarak ta hata yapamayacağını ispatlama yoluna gitmiştir. Onlardan bazıları şunlardır:

"Allah onlara ne emretmişse isyan etmeden onun emrettiklerini yerine getirirler"⁴³

---

⁴⁰ Müdessir/ 31

⁴¹Smith, Wilfred Cantwell, Faith and Blief, PrincetonUniversity Press, New Jersey, 1979, s.33; Seccadi, S. Cafer, İstilahatı Felsefi, s473

⁴² Molla Sebzevari, Esrarı'l Hikem, Matbuat Dini Yayınları, Kum,2015 h.ş.; s.476

⁴³ Tahrim 6

"Onlar üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emrettikleri şeyi yaparlar"⁴⁴.

"Melekler sözle bile olsa onun önüne geçmezler ve onlar Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket ederler"⁴⁵

Bu ayetleri meleklerin masumiyetine yani hata yapamayacaklarına delil gösteren Sadra bazı şüpheleri de giderme ihtiyacı duymuştur. Onlardan bazıları; Hz. Âdem yaratıldığı zaman Allah'a cevap verme mahiyetinde "Yeryüzünde fesat yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın, oysa biz seni överek yüceltiyor takdis ediyoruz"⁴⁶ ayetini örnek göstererek meleklerin de hata yapabileceğini ileri sürmüşlerdir. Sadra bu soruya cevap olarak meleklerin bilmedikleri bir konuyu öğrenme mahiyetinde soru sorduklarını ve bunun Allah'a itiraz olmadığını beyan etmiştir. Buna delil olarak da Hz. Adem'in bilgisini gördükten sonra meleklerin ona verilen bu üstün yönü anlamaları ile birlikte şu cümleyi kullanmışlardır "sen münezzehsin öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin ve hikmet sahibisin"⁴⁷ Bu ifade gösteriyor ki melekler itiraz değil bilmedikleri bir konuyu öğrenmek için Allah'a soru sormuşlardı ve bu da günah sayılmazdı.⁴⁸

Akıl: Akıl, bağımsız bir varlık olarak en üstün ve en değerli varlıklar arasında yer alır, Allah'a yakınlığı itibari ile de hata ve kusurdan beridir. Sadra, Allah'ın ilk yarattığı şeyin farklı isimlerle bir şeye işaret ettiğini ve hepsinin masum ve hatasız olması gerektiğini şöyle vurgular.

"Hadisi şerifte "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" veya "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir" veya "Allah'ın ilk yarattığı şey Rasulallah'ın nurudur" diye geçtiğini nakleder. Aslında bunların hepsi bir şeyin farklı isimleridir. Bunlar Allah ile varlıklar arasında aracı olarak ilahi feyzi varlıklara ulaştırmaktadırlar yani maddeye suret kazandırmaktadırlar."⁴⁹

Bu rivayetlerde geçen "kalem" kelimesini ilahi kitaplara tefsir edersek bu durumda üç ilahi varlık ile muhatap olduğumuzu görürüz birincisi akıl yani ilk yaratılan varlık ikincisi Allah'ın kelamı olan kalem başka bir deyişle her peygambere gelmiş olan ilahi kitap ve üçüncüsü Rasulallah'ın nurudur. Bu üç varlık an iki tanesi yani kitap ve peygamberde bulunan en belirgin özellik hatadan

---

⁴⁴ Nehl 50

⁴⁵ Enbiya 27

⁴⁶ Bakara 30

⁴⁷ Bakara 32

⁴⁸ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s. 355

⁴⁹ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye, s.262

uzak olmalarıdır. Bu durumda akılında hatadan uzak olması kaçınılmazdır. Başka bir ifadeyle Allaha yakın olan her şey hata ve günahattan beridir buda onların masum olduğunu gösterir.

6- Akıl ve Meleğin Soyut Varlıklar Olması:

Maddenin bütün özelliklerinden uzak olmak anlamına gelen mücerret (soyut) kelimesi hem akıl ve hem de melek için kullanılmış ortak kavramlardandır. Sadra bu kavramın akıllar için uygun olsa da melekler için bazı sorunlar ortaya çıkaracağını farkındadır. Her iki varlığında maddenin bütün özelliklerinden beri olması demek her ikisinin de görülmemesi, şekil almaması, beş duyu organı ile hissedilmemesi anlamına gelmektedir. Oysa hem dini kaynaklarda ve hem de mükâşefe (tecrübe) ile bilinen şey meleklerin görülebileceği ve beş duyu organı ile hissedilebileceği yönündedir. Bu hakikat Sadra'yı iddiasından vaz geçirmemiş aksine meleklerin soyut varlıklar olduklarını iddia ederek onların görülmelerine ve fiziksel olarak hissedilmelerine açıklama getirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Sara, akıl ve meleklerin mücerret olma konusuna şöyle yaklaşmıştır.

Melek: Sadra melekleri felekî nefisler ile bir tuttuğu için onların soyut yani madde üstü varlıklar olduğunu da kabul etmiş demektir, bu da onların madde ve mekândan beri olduklarını gösterir. Bu durum meleklerin dini kaynaklarda gelen özellikleri ile uyuşmamaktadır zira ayet ve rivayetlerde meleklerin mekâna ve zamana ait özellikleri açıkça beyan edilmiştir. Bunun en açık örneği kadir gecesinde meleklerin gökyüzünden yeryüzüne nazil olmaları kadir suresinde açıklanmıştır.

Bu konunun onların soyut yönü ile çelişmeyeceğini öne süren Sadra, problemi şöyle açıklamaktadır: "Meleklerin nazil olması onların kemalden ve yetkinlikten eksikliğe geçişi olarak algılanmalıdır. İlk yaratılıştan (soyut alemde) maddi aleme düşüş olarak tefsir edilmelidir. Çünkü yükseliş, Allaha geri dönüş ve onda fani olmak anlamında kullanılmıştır"⁵⁰

Bu açıklamalar da gösteriyor ki mekânsal olarak hiçbir değişim yoktur ve bütün değişimler varlık mertebelerinde gerçekleşen değişimlerdir.

Akıl: Sadra akılları *Vacibu'l vücuda* en yakın alem olarak gördüğünden, onları tıpkı Allah gibi madde ve cisimden beri bir varlık olarak kabul etmektedir. "akıl alemine ait olan varlıklar ve kutsal ruhlar tabiatın özelliklerinden olan şehvet, gazap gibi kötülüklerden uzaktırlar. Bu sebeple onlar için yemek ve içmek

---

⁵⁰ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s.627

gibi özellikler de düşünülemez"⁵¹ Hikmeti mütealiyeden olan Tabatabai bu konuyu şöyle izah eder. "Akılların ait olduğu alem tam soyut alemdir, bu yüzden madde ve cisme hiçbir bağılıkları yoktur. Bu alem varlık aleminin en üst mertebesinde yer almaktadır. Bunun yanında ondan sonra gelecek alemlere tam fail (sebeup) özelliğini de taşımaktadır."⁵²

Sadra akıllar aleminin, yüce varlıklar olarak soyut olmaları gerektiğini akli delillerle de izah etmeye çalışmaktadır. İlk yaratılan şeyin akıl olduğunu ve bu aklın Allah'ın özellikleri olan *basit*, *soyut* ve *salt nur* olma sıfatlarına ortak olmalarıdır⁵³ Bu bakış açısı ile Sadra'nın melek ve akıl arasında ortak özellik olarak soyut olmaları gerektiğini vurgulamış ve onların yaratılış mertebesinde maddi bir yönünün olamayacağını ispatlamıştır. Bu durum da göstermektedir ki her iki varlık, farklı isimle anılmış olsa da bir aleme ait varlıklardır.

7- İlahi İnyeti Yayma Aracı Olma Bakımından

Alemde değişmeyen sabit kurallar vardır. Bu kurallar bazen dini metinlerde beyan edilmiştir ve bazıları da filozofların tabiatı araştırmaları sonucu belirlenmiştir. Onlardan biri de alemin yaratılışında Allah'ın vasıtalı olarak inayetini varlık alemine ulaştırmasıdır. Bunun anlamı; yaşam sürme, rızıklanma gibi ilahi inayetlerin yüce varlıklar aracılığıyla alemde var olan ve derece yönünden daha aşağı seviyedeki varlıklara ulaştırılmasıdır.

Bu aracılığı üstlenen yüce varlıkların başında melek ve akıl gelmektedir bu iki varlığın ilahi inayete vasıta olmaları Sadra'nın birçok çalışmasına konu olmuştur. Onlara kısaca şöyle değinebiliriz.

Melek: Molla Sadra 'ya göre ilk inayete layık olan varlık, farklı adlandırılrsa da aslında bir varlığın farklı isimleridir. Ona bazen cevher, bazen kalem bazen de kutsal ruh adı verilse de aslında hepsinin birleştiği varlık melektir. "İlahi inayetin şamil olduğu ilk varlık cevherdir. Ona kalem, ilk akıl, kutsal ruh, en büyük melek, mümkünü'l vücut da denmektedir."⁵⁴ Bu varlık hem ilk inayete layık olma ve hem de ilahi inyeti başka varlıklara ulaştırma yönüyle çok önemli bir konuma sahiptir.

---

⁵¹ Smith, Wilfred Cantwell, Faith and Blief, Princeton University Press, New Jersey, 1979, s.33; Onay. Hamdi, "Molla Sadra'da Bilginin Koşulu Olarak Doğruluk Anlayışı", Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum, C.6, S. 12, 2013. S. 87-101,

⁵² Tabatabai, Muhammet, Nihayetü'l Hikmet, s.287.

⁵³ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye, s.263; Onay. "Molla Sadra'da Bilginin Koşulu Olarak Doğruluk Anlayışı", S. 87-101,

⁵⁴ Molla Sadra, El-Mebde ve'l-Mead, Encümen Hikmet-i Felsefeyi İnan, 2016, Tahrn, s.124

Zira alem, ardı sıra gelen illet ve malullerden oluşmuştur Vacibu'l vücuttan sonra gelen varlıklar dizisinde her bir varlık mertebe olarak bir önceki varlığın malulü ve bir sonraki varlığında illeti konumundadır. Bu açıdan varlık alemine ardı sıra gelen illetler alemi de denebilir. Murtaza Mutahhari bu konuda Sadra'nın düşüncesini şöyle açıklamaktadır.

"Alemde bulunan şeylerin yaratılması sıralı şekilde olmuştur, buna, Allah'ın varlıkları yaratmada ki failiği denmektedir. Zira Allah'ın yüce makamı ve varlıkların sıralı şekilde oluşmasını gerektirmektedir. Bu yüzden yüce varlıklar arasında bile derece farkı bulunmaktadır bu bağlamda ilk sadır olan ikinci sadır olan ve... böylece onuncuya kadar devam etmektedir. Unutulmamalıdır ki bu derece farkı zamansal değildir zira zamanda yaratılan varlıklardan bir tanesidir. Dini kaynaklarda melek adıyla gelen ve Allah'ın ordusu diye bilinen varlıklar aslında alemi idare edip düzeni korumaları için belirlenmiş görevlilerdir. Bu silsilenin başında Allah'ın kendisi yer almaktadır. Melekler Onun emirlerini uygulamakla görevlidirler. Doğal olarak melekler arasında da derece farkı bulunmaktadır. Onlardan bazıları bazılarından üst konumundadır, Mikail rızık meleği, Azrail ölüm meleği gibi ve onların yardımcıları onların emirleri ile ilahi emirleri yerine getirmektedirler."⁵⁵

Molla Sadra Kur'an ayetleri ışığında melekleri sekiz kısma ayırır. Bu ayetler meleklerin ilahi inayeti insanlara ulaştırmadaki görevlerini açıklamaktadır. Bu yüzden onların hem kulluk ve hem de ilahi inayette vasıta görevini yaptıklarını söyleyebiliriz. O meleklerin sekizinci kısmında şöyle söylemektedir.

"Madde aleminin akışını sağlayan ve var olan düzeni koruyan ve tedbir eden melekler. Kur'an'da şu isimlerle anılmışlardır.

"Göklerde ve yerde yüzdükçe yüzen meleklerle, yarışıp geçen meleklerle ve işi tedbirle yapan meleklerle andolsun"⁵⁶ Molla Sadra ayetlerden sonra rivayetlere yönelerek meleklerin Allah'ın inayetini varlıklara ulaştırmadaki önemine dikkat çekerek İmam Seccad'ın duasında⁵⁷ adları geçen arşı taşıyan meleklerden tutun yeryüzünde yağın yağmurdan sorumlu meleklerle kadar beyan etmiştir. Devamında akıl ve melek denklemini kurarak şöyle açıklamıştır "İmam Seccad'ın duasında geçen melekler "*büyük melekler*" dir. Bu meleklerle mukaddes cevherler ya da mufarik akıllarda denmektedir.

---

⁵⁵ Mutahhari, Murtaza, Mecmuaye Asar, Sadra Yayınları, Kum, c.1 s.128

⁵⁶ Naziat /1-3

⁵⁷ İmam Seccad, Sahifeyi Seccadiye, Hadi Yayınları, Kum, 1418 h.k. 3.dua

Sadra 'ya göre gök cisimlerindeki hareketlerin kaynağı felekî nefislerdir. Onlar üstlerine düşen görevi yerine getirdiklerinden dolayı "akli melekler" de denmektedir. Bunun yanında bütün tabiat unsurlarının bir melek tarafından idare edildiğini beyan ederek ateşin, rüzgârın, suyun, yağmurun, dağın, toprağın kısaca tabiat alemindeki her şeyin kendi türlerinden meleklerinin olduğunu ve bu meleklerin sorumluluklarını üstlendiği türün en yetkin seviyesinde onları kontrol ettiğini beyan etmektedir.⁵⁸

Akıl: Sadra melek için yaptığı açıklamaların benzerini akıl için de yapmaktadır. Ona göre Vacibu'l vücudun yarattığı ilk varlık olan akıl, alemdeki bütün hadiselerin kaynağıdır. Bütün inayetler bu isim altında toplanabilir. İlahî inayetle hareket edebilen mümkündür ve bu hareketi meydana getiren en önemli etken akıldır. Hatta akıl birbirine bağlı halkalar şeklinde birisinin diğerini hareket ettirmesi ile diğerlerinin de hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bu hareket soyut alemde başlayarak felekî cisimler ve tabiat alemine kadar ulaşmaktadır.

Molla Sadra bu konuyu şöyle izah etmektedir: "Allah ilk önce kutsal olan soyut cevheri (akılı) yarattı. Sonra onun vasıtasıyla başka bir soyut akılı yarattı bu şekilde devam ederek bütün alem yaratılışını tamamladı. Bu akılların her biri kendilerinden sonra gelen varlığın oluşum sebebi oldular. Bu yüzden her sebep-sonuç "kalemin" yani ilahi inayetin vasıtası oldu. Bu konu göz önüne alınarak aleme sadır olan ilahi inayetlerin kaynağının akıl olduğunu söylemek mümkündür"⁵⁹

Bazı varlıkların Allah ile tabiat arasında inayet vasıtası olması düşüncesi İslam felsefesi kabul edilmiş konular arasında çokça tartışıldığında hareketle Sadra, vasıtanın gerekliliği probleminde girmeden bu vasıtanın neler olduğu konusunu ortaya koymaya çalışır. Ona göre ilahi emir ve feyizleri diğer varlıklara ulaştırma görevi hem akıl ve hem de melek arasında ortak görevlerdendir. Bu doğrultuda yine melek ve akıl arasındaki benzerliği inkâr etmek mümkün değildir.

Sadra'ya Göre Akıl-Melek Özdeşliği

Akıl ve meleklerin özelliklerini saydıktan sonra onların ontolojik olarak birbirlerine yakınlıklarını görmekteyiz. Sadra felsefesinde bu konu çok daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. O melekleri maddeden yoksun, hiçbir madde özelliği taşımayan, kuvve ve potansiyeli olmayan, fail olan, kâmil ve

⁵⁸ Molla Sadra, Mefatihü'l Gayb, s.348-349.

⁵⁹ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütealiye, s.293

yetkin varlıklar olarak yorumlamıştır. Aynı şekilde akıllar için de bu özellikleri sayan Sadra maddeden uzak soyut varlıklar olarak ele aldığı akılların aslında dini kaynaklarda geçen melekler olduğunu savunmuştur.

Bu konuyu açıkça beyan eden Sadra, şu ifadelere yer vermektedir:

1- "Akıllar aslında Allah'a en yakın meleklerdir..."⁶⁰

2- "Faal akıllar dizisi aslında Allah'ın insanlara inayetini göndermek için aracı kıldığı meleklerdir"⁶¹

3- Sadra bazı eserlerinde akıl ve melek kavramlarını tek ifadeyle "*akıl melekleri*" şeklinde ıstılahlaştırmıştır. Bu iki varlık aleminin birbiri ile örtüşmesini Kur'an ve hadislerdeki rivayetlere uygun olduğunu öne sürer. Ona göre bu iki kavram varlık aleminde Allah'ın emirlerini uygulamakla görevli varlıklara verilen ortak isimlerdir.⁶² Bu konuda şöyle söylemektedir. "Ayette geçtiği üzere -gökyüzü cisimlerinin Allaha istek ve arzu ile itaat etmesi"⁶³ ibaresinden kast edilen şey, aslında bu gök cisimlerini hareket ettiren akli melekler ve ruhlardır.⁶⁴

5-Sadra ilk yaratılan varlıkların akıllar olduğunu ve bu akıllar arasında hiçbir farkın ve perdenin bulunmadığını açıkladıktan sonra net bir şekilde bu akıllara "nurani melekler" adının da konabileceğini beyan etmiştir.⁶⁵

Bu açıklamalarla filozofların akıl dediği ulvi varlıklara dinde melek denildiği söylenebilir. Öyleyse akıl ve melek kavramını bir varlığın iki farklı ismi olarak adlandırmak mümkündür. Burada akla gelebilecek çelişkilere birisi şudur: Sadra akli tam mücerret olarak kabul etmektedir ve bu konu onların hiçbir şekilde gözle görülemeyeceği anlamına gelmektedir. Oysa melek hem gözle görülebilen ve hem de şekil alabilen varlıklar olarak tanınmaktadır. Bu durumda nasıl iki varlığı bir varlık sayabiliriz?

Molla Sadra bu soruyu iki farklı şekilde cevap vermektedir

1- Melekler iki kısımdır, bir kısmı madde ile hiçbir ilgisi olmayan ve tam soyut olan yüce makama sahip meleklerdir. Bu meleklerle "*muhaym*" melekleri denmektedir ve bunların görevi Allah'tan varlıklara ulaşacak inayet ve feyizlere aracılık yapmaktır. İkinci gurup melekler ise madde ile ilişkisi olan ve tabiat

⁶⁰ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütale'iye, s.362

⁶¹ Molla Sadra, El-Mebde ve'l-Mead, S.366

⁶² Molla Sadra, Hikmetü'l Mütale'iye, s.357; Bolay, "*Akıl maddesi*", s.238-245,

⁶³ Fussilet /11

⁶⁴ Molla Sadra, Şevahidu'r- Rububiyye, s.91

⁶⁵ Onay. "*Molla Sadra'da Bilginin Koşulu Olarak Doğruluk Anlayışı*", S. 87-101,

alemini idare eden ve felekî cisimlerin hareketini sağlayan "*misali*" meleklerdir. Bu meleklerle alemin tedbirini ve idaresini yerine getiren "akıllar dizisi" adı da verilmektedir.⁶⁶

2- Sadra, tam mücerret meleklerin, başka bir deyişle "*akılların*" görülmesinin mümkün olmadığı gibi misali meleklerin de görülemeyeceği iddiasında bulunarak meleklerin görülebilmelerini aslında onların varlık aleminde boyut değiştirmeleri olarak açıklar. Bu konunun açıklamasını şu şekilde yapmak mümkündür iki farklı aleme ait varlığın birbirleri ile irtibat kurabilmeleri için ontolojik olarak birbirlerine uyumlu olmaları gerekmektedir yani soyut bir varlığın maddi bir varlık ile irtibat kurulabilmesi için ya maddi olanın soyut derecesine yükselmesi veya soyut olanın madde alemine inmesi gerekmektedir. Sadra melekler ile insanların irtibat kurmasının mümkün olamayacağını ve bunun sadece meleklerin ait olduğu soyut alemde varlık mertebelerini düşürerek yani misal ya da madde alemine tenezzül ederek insana görünebileceğini ifade eder.

SONUÇ

Akıl ve melek kavramları İslam felsefesinin tartıştığı önemli problemleri arasındadır. Bu iki varlığın özellik, görev ve yaratılış mertebelerinin birbirine olan benzerliği Müslüman düşünürlerin gözünden kaçmamıştır. İslam felsefesinin seçkin simalarında Molla Sadra bu iki kavramı bir varlığın iki farklı ifadesi olarak yorumlamış ve dini kaynaklarda adı geçen meleklerin aslında felsefedeki akıllar olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda Sadra'nın düşüncesi ve ifadelerine göre melekut alemi ile akıllar alemi tek bir alemdir. Melekler ve akıllar; ilk varlık, soyut, hatasızlık, nicelik, ilahi inayete aracı olma vb. ortak özelliklere sahiptirler, buda onların tek varlık olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere soyut varlıklar asla görülemezler ama melekler insanlar tarafından görülebilmektedirler. Bunun çözümü sadedinde Sadra'nın verdiği cevap şöyledir; melekler iki kısımdır bir kısmı tam soyuttur. Onlar "*mufarık akıllardır*" asla görülmezler ve sadece akıl ile hissedebilirler, bazı melekler ise misali meleklerdir onları gözle görmek mümkündür. Bu konunun kavramlar arasındaki adı tam girişimliliklidir. Yani bütün akıllar melektir ama bütün melekler akıl değildir bazıları akıldır. Sadra'nın verdiği ikinci cevap ise şöyledir: Bütün melekler soyuttur ve maddeye ait özellikler taşımazlar ama görevleri gereği madde alemi ile irtibat kurmak için varlık mertebelerini düşürerek maddenin bazı özelliklerini kazanırlar ve bu vesile ile görünebilirler. Molla Sadra soyut varlıkları temsil getirerek şöyle tanımlar: Soyut varlıklar madde ve cisme ait

⁶⁶ Molla Sadra, Hikmetü'l Mütale'iye, s.362

özellikler taşımazlar. Ancak soyut varlıklar da iki kısımdır: Mutlak soyut olanlarda hiçbir maddi özellik bulunmaz. Buna mukabil temsili soyut olanlar maddenin renk, şekil gibi bazı özelliklerini kendisinde taşıyabilir.

Günümüz Molla Sadra şarihlerinden Misbah Yezdi, Sadra'nın görüşlerini tasdik ederek ünü meleklerin iki kısım olduğunu ve bir kısmının görevleri icabı görülebileceğini beyan eder. Ona göre melekler varlık mertebesinde ya salt soyutturlar ya da bazı maddi özellik taşıyan ve görülebilen misali soyutturlar. Ancak bu iki farklı melek gurupları arasında alem farkı yoktur. Her ikisi de mücerret aleme aittir ama onlara verilen görev açısından bazıları şekil alıp görülebilirler ve bazıları da asla görülmezler. Buna karşın bazı İslam düşünürleri aslında melekleri gören insanların varlık mertebelerinin yükseldiğini savunmuşlardır. Çünkü melekut alemine ait olan bir varlığın maddenin özelliklerini taşıması ve şekil alarak görülmesi mümkün değildir. Bu durumda değişen şey aslında insanın varlık mertebesidir yani bir insanın melekleri görmesi onun ait olduğu varlık mertebesinde yükselmesi ile mümkün olacaktır. Buna da insanın nefsanî tekâmülü demek mümkündür.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aştıyani Seyyit Celalettin (1381). *Şerh-i Zadu'l Musafir*.
- Bolay, S. H. (1989). *Akıl Maddesi*. DİA, 2. Cilt.
- Cürcani, S. Ş. (1949). *Et-Tarifât*.
- Erdekani, Ahmet bin Muhammet Hüseyin (1375). *Miratu'l Ekvan*. Mirasul Mektup Yayınları.
- İmam Seccad (1418). *Sahifeyi Seccadiye*. Hadi Yayınları.
- Meclisi, M. Bakır (Tarihsiz). *Biharu'l Envar*. İslamiye Yayınları.
- Misbah Muhammet Taki Misbah (Tarihsiz). *Amuzeş Felsefe*. Tebliğat İslami.
- Molla Sadra (1381). *Zadu'l Musafir*. Tebliğat-ı İslami yayınları.
- Molla Sadra (1363). *Mefatihü'l Gayb*. Tahkikat-ı Ferhengi yayınları.
- Molla Sadra (Tarihsiz). *Hikmetü'l Mutealiye fi eEsfari'l Akliyyetü'l Erbea, Daru ihyau't*. Turas Yayınları.
- Molla Sadra (2016). *El-Mebde ve'l-Mead*. Encümen Hikmet-i Felsefeyi İran.
- Molla Sadra (1380). *Risalehayê Sadra*. Daneşgah Ulum yayınları.

- Molla Sadra (1360). *Şevahid-ul Rububiyye fi Menahic-il Sulukiyye*. El-merkez-il camia yayınları.
- Molla Sebzevari (1383). *Esraru'l Hikem*. Matbuat Dini Yayınları.
- Molla Sadra (1360). *Al-Talikat ala Şevahid-ul Rububiyye*. El-Merkezü'l Camia.
- Mustefevi, H. (1380). *Tefsir-i Ruşen*. Kitap yayınları.
- Mutahhari, M. (Tarihsiz). *Mecmuaye Asar*. Sadra Yayınları, Cilt.1.
- Onay, H. (2013). *Molla Sadra'da Bilginin Koşulu Olarak Doğruluk Anlayışı*. Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum, 6(12).
- Seccadi, S. C. (1373). *Ferheng-i Mearif-i İslami*. Tahran Üniv. Yayınları.
- Şirazi, K. (1379). *Ferheng Istilahat Felsefi Sadra*. İrşadı İslami Yayınları.
- Şirazi, K. (1383). *Şerh-i Hikmet-ul İşrak*. Mefahir-i ferhengi.
- Smith, W. C. (1979). *Faith and Blief*. Princeton University Press.
- Tabatabai, M. H. (1368). *Usul-ü Felsefe*. Sadra Yayınları.
- Tabatabai, N. H. (1389). İmam Humeyni yayınları.
- Tureyhi, F. (1381). *Mecmeu'l Bahreyn*. Murtaza Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The concepts of mind and angel, which are examined as different problem areas in the tradition of Islamic thought, have contributed greatly to the establishment of the connection between the realms. Molla Sadra, who examined the characteristics of these two realms of existence, perceived them as different expressions of a being and claimed that religious and philosophical sources could adequately confirm this issue. Inspired by the Qur'an, Sadra tries to build her philosophy, which she calls Hikmet-i Mütealiye, on the terms of burhan and wisdom. From this point of view, every subject that Sadra deals with aims to preserve the balance of reason and wisdom. Although this is clearly stated in many of his works, it is not so easy to prove the subject. Because in order to justify this issue, it is necessary to examine the works of the philosopher and to conclude by comparing the data.

With this understanding, the philosopher, who categorically examines the realm of existence as abstract, exemplary and material world, classifies all existence in the universe according to these realms. Sadra, who opened new horizons to the

world of philosophy with different perspectives, examined many religious concepts by adapting them to philosophical concepts. One of the clearest examples of this is that he combines the concept of mind with the understanding of angels. These two concepts, which are known for their different characteristics and perceived as two different areas of existence in Islamic philosophy, are defined as a single entity in Sadra philosophy.

The aim of this study is to examine the concepts of angel and mind independently of each other in the philosophy of Molla Sadra and to try to reveal their similarities and differences. For this reason, it is to present Sadra's claim on this subject to the knowledge of researchers. However, the fact that the subject is dealt with in a scattered way in the works of Molla Sadra, sometimes it is defined as a single entity and sometimes as different entities, as well as the philosopher's effort to combine mental evidence with transplant evidence can be seen as difficulties in understanding the subject.

The mind is the source of all phenomena and events in the world, since it is the first being created by the Vacibu'l body. One of them is the movement of the celestial bodies in the sky. In this context, celestial bodies and celestial beings are in motion, and every motion has a mover. The being that creates this movement must be immobile (fixed), otherwise co-operation occurs and coexistence cannot continue indefinitely. This movement in question cannot be a wajibu'l body that exists immediately, because the movement contains multiplicity within itself. However, the Vacib-ul-body is one and there can be no multitude from a single being. Therefore, the first created minds, which are the means of grace, are the source of these movements. With this explanation of Sadra, he interpreted the reason for the existence of minds as creating the movement in the world and giving movement to the fixed matter.

It is known that the concept of angel is one of the common beliefs that exist in all religions. However, it cannot be said that there is no consensus on its truth, because some identify angels as beings composed of fine air, some as a cleansed soul of man, and some with the stars in the sky. There are two general views defended by Islamic philosophers in addition to the transmitted evidence in the Islamic world. One group introduces the angels as precautionary and regulating the natural world, while another group introduces them as beings who know and obey Allah, who has a higher rank, in the best possible way. Right here, our philosopher tried to present a general point of view by examining Islamic sources with a philosophical method. According to him, Melek is a spiritual and luminous substance. Allah created the angel to advise people of goodness, knowledge and truth.

As it is known, intangible beings can never be seen, but angels can be seen by humans. To explain this, Sadra's answer is as follows; Angels are in two parts, some of them are completely abstract. They are "mufark minds", they are never seen and can only be felt with the mind, while some angels are like angels, it is possible to see them with the eyes. The name of this subject among the concepts is full entrepreneurship. That is, all minds are angels, but not all angels are minds, some are minds.

Misbah Yazdi, one of the commentators of Molla Sadra, affirms Sadra's views and declares that there are two parts of angels and some of them can be seen due to their duties. According to him, angels are either purely abstract at the level of existence, or they are abstract, for example with some material feature and which can be seen. However, there is no difference in the realm between these two different groups of angels. Both belong to the abstract realm, but in terms of the task assigned to them, some can take shape and be seen, and some are never seen. On the other hand, some Islamic thinkers have argued that the level of existence of people who see angels actually rises. Because it is not possible for an entity belonging to the realm of the heavens to have the properties of matter and to be seen by taking shape. In this case, what has changed is actually the human's level of existence. It is possible to call this the spiritual evolution of man.